

УДК 94(73+497.1)+327.57«1945/1965

**БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА
ВІДНОСИН США ТА ЮГОСЛАВІЇ
СЕРЕДИНИ 1940–Х – СЕРЕДИНИ 1960–Х РР.**

**THE SECURITY COMPONENT
OF US–YUGOSLAVIA RELATIONS BETWEEN
THE MID–1940S AND THE MID–1960S**

Масний В. О.,

аспірант історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна), e-mail: Masniyv@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5725-8809>

Masny V. O.,

Postgraduate Student, Faculty of History, Kyiv National University. Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: Masniyv@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5725-8809>

Досліджено безпекову складову відносин США та Югославії у період середини 1940-х – середини 1960-х. Висвітлено компоненти наукової новизни та актуальності тематики. Охарактеризовано сприйняття Сполученими Штатами становлення югославського комуністичного режиму в середині 1940-х. Проаналізовано чинник розриву між СРСР та Югославією в 1948 та його вплив на розвиток американсько-югославських відносин. Охарактеризовано процес становлення системи військової підтримки Югославії Сполученими Штатами Америки. Описано особливості та обсяги американських військових поставок для югославських збройних сил. Досліджено доктринальний чинник обґрунтування необхідності військової підтримки Югославії Сполученими Штатами. Описано роль та місце інститутів законодавчої та виконавчої влади США у визначенні американської політики у Балканському регіоні. Дана характеристика ролі югославсько-американських відносин періоду 1940-х–1960-х у системі міжнародних відносин періоду холодної війни. Визначений вплив політики СРСР щодо Югославії для розвитку американсько-югославських відносин досліджуваного періоду.

Ключові слова: США, Югославія, відносини, безпека, Холодна війна.

The article deals with the security component of US–Yugoslavia bilateral relations in the period of mid–1940s – 1960s. The components of scientific novelty and relevance of the subject are highlighted. The United States' perception of the formation of the Yugoslavian communist regime in the mid–1940s is characterized. The factor of the gap between the USSR and Yugoslavia in 1948 and its influence on the development of US–Yugoslavia relations is analyzed. The process of formation of the system of military support of Yugoslavia by the United States of America is described. The features and volumes of American military supplies for the Yugoslavian armed forces are highlighted. The doctrinal factor of justifying the need for military support of Yugoslavia by the United States is explored. The role and place of institutes of legislative and executive power of the USA in definition of the American policy in the Balkan region is described. The place of Yugoslavia in the US security strategies in Europe is highlighted. The role of Yugoslav–American relations during the 1940s–1960s in the system of international relations of the Cold War period is characterized. The influence of USSR policy towards Yugoslavia for the development of US–Yugoslav relations of the investigated period is defined.

Keywords: USA, Yugoslavia, relations, security, Cold war.

Дослідження європейського вектору зовнішньої політики США в другій половині ХХ століття, зокрема відносин з державами Центрально–Східної та Південної Європи, більшість з яких до кінця 1980-х перебували в статусі союзників та сателітів СРСР, а отже протилежною США стороною у Холодній війні, є ключовими для розуміння та висвітлення історії міжнародних відносин в ХХ столітті в цілому та Холодної війни зокрема. Активна економічна співпраця та пряма військова підтримка Сполученими Штатами Америки комуністичної Соціалістичної Федеративної Рес-

публіки Югославії стали унікальним явищем для міжнародних відносин висвітлюваного періоду. Дана робота присвячена дослідженню безпекової складової відносин США та Югославії в період 1940-х – 1960-х рр., що досі не перебували у фокусі досліджень політики США у балканському регіоні. Дослідження та розуміння суті американсько-європейського військового співробітництва та його стратегічних чинників має значну актуальність для сучасної української військової та зовнішньополітичної стратегії, які перебувають у процесі переорієнтації з доктрин безблокового статусу до масштабного військово-стратегічного та військово-технологічного партнерства з США, європейськими державами та блоком НАТО.

Основу інформаційно бази даного дослідження становлять праці Дужана Біланджича «Moderna hrvatska povijest», В. Юнгблода «Встречными курсами: политика СССР и США на Балканах, Ближнем и Среднем Востоке в 1939–1947 гг.», Бояна Дімітрієвича «Bitka za Trst 1945.–1954.», К. В. Нікіфорова «Югославия в ХХ веке: Очерки политической истории», Яковини Твртко «Socijalizam na američkoj ršenici (1948–1963)», Ю. Шахіна «Югославия на пути модернизации: 1947–1961 гг.», Ч. Патча «Arming the Free World: The Origins of the United States Military Assistance 1945–1950», колективні видання «The Cambridge history of American foreign relations» та «The Cambridge history of Cold War», а також матеріали електронних ресурсів «Topwar.ru» та «Српски Окоп».

Внаслідок присутності радянських військових контингентів та невизначеної позиції західних держав щодо моніторингу внутрішньополітичних процесів у Центрально–східній Європі, у 1946–48 рр. у державах зазначеного регіону були встановлені підконтрольні СРСР соціалістичні режими. Втім, спроби поширення комуністичного впливу у Туреччину та Грецію зустріли опір США, що проявилось у проголошення «доктрини Трумена» та прийняття концепції «стримування» як основи американської геополітичної стратегії. Відтепер кожна держава, яка стикалась з комуністичною загрозою могла отримати американську економічну, політичну і навіть військову підтримку. Унікальною особливістю реалізації «стримування» в Центрально–Східній Європі стало те, що одним з основних отримувачів американської допомоги формально для «боротьби з комунізмом» стала комуністична держава – Югославія [1, р. 87].

У 1941–1945 рр. під час окупації Югославії Німеччиною та Італією а також одночасного збройного конфлікту між різними політичними течіями югославського Руху Опору, владу в Югославії здобули комуністи на чолі з Йосипом Брозом. Специфічним для югославських комуністичних партизан стало те, що вони ще у 1943–1944 рр. здобули підтримку Союзників і до травня 1945 р. звільнили більшу частину території Югославії від окупантів без прямої радянської військової допомоги (за винятком північних частин Сербії, Белграда та східної частини Хорватії) [2, р. 112].

Після встановлення монополії на владу в країні до кінця 1945 р. комуністична партія Югославії на чолі з Й. Б. Тіто розпочала жорстку репресивну внутрішню політику, наслідуючи радянську модель державного будівництва. Крім того, з 1945 розпочалося загострення у відносинах між СФРЮ та Західними союзниками, через югославські претензії на італійське м. Трієст (або Трст) та його околиці. Ще 12 червня 1945 р. Югославські сили повністю захопили місто, що викликало гостру реакцію Великої Британії та США. Вважалося, що питання італійсько–югославського кордону – це питання просування комунізму на Захід [3, р. 323]. СРСР фактично не підтримав претензії Югославії, що мало наслідком створення в 1947 р. Вільної території Трієсту. Югославська армія до 1954 р. і підписання Лондонського Договору між СФРЮ та Італією неодноразово демонструвала готовність воювати за територію Трієсту, що було головною конфліктною точкою у відносинах Югославії та західних держав [4, р. 12].

Варто зазначити, що до літа 1948 р. Й. Б. Тіто, попри свою дещо самостійну активність у питаннях грецької громадянської війни, проекту Балканської федерації (з Албанією та Болгарією) та вищезгаданого Трієста, загалом вірно слідував зовнішньополітичним настановам з СРСР. Втім, 1948 року відбувся розрив між Москвою та Белградом через низку причин, головною з яких було питання регіонального лідерства. Й. Б. Тіто бачив себе найближчим союзником та партнером Москви, а не безправним сателітом [5, р. 143]. Наприкінці 1948 Москва загаврувала Комуністичну партію Югославії (КПЮ) як «фашистську та ревізійністську» та «зрадників комуністичного руху», а проти самого югославського очільника у СРСР та його сателітів було розгорнуто широкомасштабну пропагандистську кампанію [5, р. 145]. Фактично, починаючи з 1948 р. перед Югославією постав ризик військової інтервенції СРСР та його комуністичних союзників, що спонукало югославське керівництво до проведення реформ усієї політичної і економічної системи країни, а в зовнішній політиці – оформлення нового курсу.

США були поставлені перед фактом необхідності розробки та впровадження політики у відношенні конфлікту Й. Сталіна і Й. Б. Тіто, який стався в 1948 р. і зіграв величезну роль у взаєминах Югославії і США. СФРЮ, незалежна від радянського контролю, позбавляла Радянський Союз своєї військової підтримки в регіоні Балкан. Крім того, прагнення Й. Б. Тіто провадити незалежну політику було дестабілізуючим фактором всередині комуністичного блоку. Саме тому адміністрації Г. Трумена та Д. Ейзенхауера висловлювали прагнення допомагати Й. Б. Тіто, що часто зустрічало опір в Конгресі, і тому президенти намагались не загострювати увагу на ідеологічних розбіжностях між США та Югославією заради істотних геополітичних переваг [6, р. 102].

Як підкреслював посол США в ФНРЮ Дж. Аллен на початку 50–х рр., саме незалежний курс Й. Тіто привернув увагу США до його

політики, але незалежність Й. Б. Тіто часто була ворожа як Сходу, такі Заходу. Держсекретар США Дж. Даллес, відповідно до формованої ним доктрини «відкочування комунізму», прагнув ослабити і в кінцевому підсумку демократизувати радянський блок, і тому наполягав на збереженні положення Й. Тіто як своєрідного провідника ідей лібералізму, незважаючи на заяві останнього про вірність ідеям соціалізму [7, р. 28].

У свою чергу, адміністрація Трумена до червня 1949 р. дійшла висновку, що Югославія як ключова балканська держава, на випадок війни США з СРСР могла би стати американським військовим союзником. Відповідно, Вашингтон вирішив підтримати Й. Тіто, не наполягаючи на зміні самого політичного устрою ФНРЮ. До Югославії розпочалися поставки американського озброєння та західної економічна допомога. Так, у 1949–1950 рр. допомога Заходу складала до 4% югославського ВВП [7, р. 43].

Після подій 1956 року в Угорщині і президент Д. Ейзенхауер, і держсекретар США Дж. Ф. Даллес зробили ставку більшою мірою на еволюційні, ніж на насильницькі політичні зміни в Східній Європі. Допомагаючи Югославії, США демонстрували своєю політикою той факт, що «незалежні» комуністичні уряди цілком можуть отримати «теплий прийом» на Заході. Таким чином, стратегія «вбивання клинів» всередині соціалістичного блоку стала основою зовнішньополітичного підходу США щодо Югославії [8, р. 86]. Даної стратегії, виробленої в період президентства Г. Трумена і на початку перебування при владі Д. Ейзенхауера, продовжували дотримуватися і їх наступники протягом 1960–1970–х рр., продемонструвавши спадкоємність всередині демократичного і республіканського підходів до питань протидії «комуністичній загрози» в Європі. Тим не менше, стратегія «вбивання клинів» виявилася більш ефективною в сфері двосторонніх американсько–югославських зв'язків, ніж по відношенню до відносин Югославії та НАТО і оборонних стратегій західного блоку в Балканському регіоні [1, р. 139].

Незважаючи на підписання оборонного пакту з Грецією і Туреччиною в 1953 р., Югославія продовжувала дотримуватися незалежної політичної лінії і відкидала варіанти інтеграції в оборонні структури НАТО. Втім, нейтральна позиція Югославії не стала завадою для значних закупівель зброї у Сполучених Штатах та їх партнерів по НАТО, адже нейтралістська доктрина вимагала від Югославії утримувати значні збройні сили, а її власна оборонна промисловість не могла в повній мірі забезпечити країну сучасними озброєннями [3, р. 323].

Основна маса американської та британської військової допомоги Югославії за програмою під назвою MDAP була надана з 1951 по 1958 рр. [8, р. 48]. В цілому, до кінця 1950–х. Югославія отримала від США наступні обсяги озброєнь:

630 танків М4А3Е3 «Шерман» (прослужили до 1973 р., а у 60–і рр. здійснювались спроби модернізувати цю бойову машину);

319 нових американських танків М47 «Паттон» (прослужили аж до 1988 р., тобто практично до розпаду Югославії);

399 протитанкових САУ М36/А2 «Джекоксн»;

240 протитанкових САУ М18 «Хеллкет»;

56 САУ «Пріст»;

100 колісних розвідувальних машин М8 «Грейхаунд»;

100 напівгусеничних бронетранспортерів М3 і 15 створених на їх базі зенітних установок М-15 [9].

Варто зазначити, що крім західних зразків озброєння, на озброєнні армії Югославії також перебували значні обсяги радянської військової техніки, що створювало цілий ряд логістичних проблем [2, р. 88]. Крім того, у 1952–1956 рр. у американських військових навчальних закладах всього навчалось 20 югославських вищих офіцерів, що потім заклали основу системи вищої військової освіти у Югославії [10].

Паралельно з західними поставками, із 1955 р. розроблявся проект власного югославського танку під кодовою назвою М-320. Для нього була використана ходова частина, створена по зразку американського М-47 «Паттон», форми корпусу й башти були оригінальні, розроблені з урахуванням аналізу форм танків М4 «Шерман», Т-34–85 та М7 «Паттон». Було збудовано експериментальний зразок цієї машини, проте за підсумками випробувань стало очевидним, що за бойовими характеристиками цей танк гірший, ніж «Паттон», тому на озброєння ЮНА не був узятий. Ще одним проектом власного югославського танка був М-636 «Condor», який загалом був схожим на попередню машину, але з дещо кращими характеристиками та 90-мм гарматою. Було створено, звичайно ж, експериментальні моделі. Але вартість масового виробництва даного танку виявилась занадто високою, а тому від нього відмовилися теж. На рубежі 50–60-х рр. в Югославії також вдалися до спроби модернізувати «Шерман», поставивши на нього нову 122-мм гармату, аналог радянської А-19. Але її бронепробиття виявилось нижчим, ніж у радянського танка Т-54 із 100-мм гарматою. Проект остаточно закрили у 1962 р., і американська техніка використовувалась СФРЮ до її розпаду [10].

Незважаючи на відновлення радянсько-югославського діалогу і потепління у двосторонніх відносинах після Белградської декларації в травні 1955 року, а також оформлення після вересневої конференції 1961 в Белграді руху «неприєднання», Сполучені Штати Америки продовжували політику масштабного надання військової та економічної допомоги Югославії, тим більше, що позиція Москви щодо СФРЮ була стриманою. Військова допомога з боку США офіційно припинилась у 1957 р., коли стало ясно, що війни між СРСР та Югославією точно не буде і відносини Белграда з Москвою нормалізувалися [7, р. 93]. Югославська політика полягала в неприєднанні до блоків, збройні сили СФРЮ залишалися нейтральними, і керівництво Югославії не сприймало нарощування військової присутності США і НАТО в Східному

Середземномор'ї як виклик власним безпековим доктринам. По суті, військова та економічна підтримка СФРЮ з мето збереження її нейтрального статусу потребувала значно менше ресурсів, ніж організація стримуючих військових контингентів у випадку повернення Югославії до союзницьких відносин з СРСР. Саме тому обмежена підтримка СФРЮ стала звичною практикою для зовнішньополітичного курсу США на Балканах [11].

Слід зазначити, що американсько-югославські відносини у період 1950–х–1960–х рр. в значній мірі коливались відповідно зі змінами кон'юнктури радянсько-югославських відносин. На чергування періодів погіршення і поліпшення відносин між США та СФРЮ визначальний вплив мали ступінь наближення Югославії до СРСР, а також поява в зовнішній і внутрішній політиці СФРЮ процесів та явищ, що відокремлювалися її від країн-союзників СРСР [11].

Політиці США щодо Югославії, особливо в її безпековій та мілітарній складових, протягом аналізованого періоду були характерні дві лінії:

– «президентська», яка характеризувалась гнучкою політикою в основі своїй відповідній принципам «політичного реалізму» та мала прояв у багатоплановій підтримці Югославії і її незалежного курсу а також підтримки обороноздатності Югославії та самостійності її збройних сил;

– лінія Конгресу, який, в силу значних антикомуністичних настроїв всередині як демократичної, так і республіканської фракції, відстоював більш жорсткий курс. Основними аргументами противників американської співпраці з СФРЮ були відсутність релігійної свободи в країні та авторитарний характер політичної системи югославської держави [3, р. 324].

Наявність конкуруючих концепцій відносин з Югославією створювала значні труднощі при обговоренні та голосуванні пропозицій про виділення необхідної економічної, фінансової та військової допомоги Югославії. Тому, на початку 1960-х рр. економічна та безпекова допомога США Югославії визначалась американським бажанням сприяти збереженню незалежного курсу югославського держави і запобігання повернення його до радянського впливу. США бачили в Югославії привабливий приклад для інших країн-союзників СРСР як в питаннях політичних та економічних реформ, спрямованих на лібералізацію соціалістичних країн, так і в сфері складовій, адже готовність США до співпраці з СФРЮ у військовій галузі та постачанні американської зброї свідчили про відсутність у Сполучених Штатах односторонньої ворожості до соціалістичних держав, якщо вони не були союзниками чи маріонетками СРСР [6, р. 154].

З приходом до влади в США демократичної партії на чолі з Дж. Кеннеді на початку 1960-х рр. та відмовою від концепції «відкидання комунізму», безпосередньої військової допомоги (озброєнь) США та НАТО Югославії не надавали. Натомість,

американське сприяння Югославії набуло інших рис. В першу чергу, Сполучені Штати «люблювали» Югославію у «західних» міжнародних організаціях з метою прийняття Югославії в їх склад (МВФ, МБРР, ГАТТ), а отже тіснішу інтеграцію СФРЮ з «заходом», що мало б запобігти її поверненню до «соцтабору» [12, р. 123]. Також, через систему економічних зав'язків, США стимулювали проведення економічних реформ у напрямку розширення свободи ринку. Крім того, співпраця з американськими корпораціями сприяла поширенню американських технологій в області промисловості, та технологічне сприяння в значній мірі «прив'язували» виробничу та оборонні сфери Югославії до Сполучених Штатів. Крім того, югославська економіка отримала потужну допомогу в вигляді кредитів від США, Франції та Британії. У 1954 р. Югославія була винна цим державам біля 400 млн. доларів [12, р. 131].

Початок 1960-х років характеризувався досягненням балансу у стратегічних озброєннях, в першу чергу ядерній зброї та засобах її доставки, між СРСР та Сполученими Штатами, що стало причиною відмови США від доктрини «масованої відплати», що передбачала певну пасивність у протистоянні з Радянським Союзом, та розробки й імплементації доктрини «гнучкого реагування». В рамках даної доктрини нейтралістська позиція Югославії вже не відповідала стратегічним безпековим планам США в Балканському регіоні та Східному Середземномор'ї. Якщо доктрина «масованої відплати» передбачала завдання удару по СРСР та його сателітам у відповідь на широкомасштабну агресію, то реалії першої половини 1960-х років передбачали наявність вирішальної переваги у тієї сторони, яка завдасть масованого удару з застосуванням ядерних озброєнь першою. Доктрина «гнучкого реагування», розроблена за адміністрації президента США Дж. Ф. Кеннеді, передбачала значно вищий рівень контролю над військовими силами США та їх союзників з метою можливості варіативного реагування на різноманітні форми та способи радянської агресії, що давало можливість точно визначити момент початку широкомасштабного конфлікту і нанести масований удар першими [1, р. 163].

Отже, відповідно до даної стратегії, не до кінця визначена позиція Югославії і навіть найменша вірогідність її вступу у конфлікт на боці СРСР, була недопустимою. Саме тому прив'язаність СРФЮ до західної економічної системи та технологічна залежність мали бути посилені. Після погіршення американсько-югославських відносин та припинення військових поставок із США до Югославії у 1957–1958 рр. Вашингтон таки повернув Белграду статус «країни найбільшого сприяння», який особливо позитивно впливав на торгівлю між цими державами [5, р. 160].

Втім, серйозний конфлікт всередині блоку НАТО між США та Францією середини 1960-х, спричинений в тому числі прагненням Сполучених Штатів створити централізовані ядерні сили і прив'язати оборонні галузі європейських держав

до американських мілітарних потужностей та технологій, чиєю кульмінацією став вихід Франції з військових структур НАТО, в значній мірі насторожив держав, що досі активно отримували американські поставки зброї і стимулював їх до пошуку самостійності в сфері виробництва озброєнь. Югославія не стала винятком, і тому програми військової співпраці з США були остаточно згорнуті [11].

Таким чином, починаючи з другої половини 1960-х американська політика щодо Югославії відійшла від прямої підтримки нейтралістської позиції СФРЮ, в тому числі й шляхом військової підтримки та поставки озброєнь, змінилась в напрямку стимуляції економічної прив'язки Югославії до західної ринкової системи в цілому та в особливості до економічної прив'язки СФРЮ до Європейського Економічного Співтовариства. Втім, аналіз військової та безпекової складових відносин США та Югославії дозволяє зробити висновки, що саме можливість ослабити «соціалістичний блок» шляхом реалізації економічної та військової підтримки Югославії Сполученими Штатами Америки стали основною причиною відмови США від конфліктного вектору відносин з Югославією та початку партнерських програм всупереч ідеологічним розбіжностям. Взаємна загроза з боку СРСР стала об'єднуючим фактором, що визначив особливості відносин США та Югославії протягом всього періоду Холодної війни.

Список використаних джерел

1. 'The Cambridge history of Cold War', 2010, Cambridge: Cambridge University Press, Vol.1: Origins, 320 p.
2. Dušan, Bilandzic, 1999, 'Moderna hrvatska povijest (Modern Croatian History)', Zagreb, p.465.
3. Yungbliud, VT., 2014. 'Vstrechnymi kursami: politika SSSR i SSHA na Balkanah, Bliznem I Srednem vostoke (Counter Courses: US and USSR Policy in Balkans and Middle East)', Kirov, p.321–324.
4. Bojan, Dimitrijević, 2014. 'Bitka za Trst 1945–1954 (Battle for Trieste 1945–1954)', Zagreb: *Despot infinitus*, p.221–225.
5. K.V. Nikiforov [ed.], 2011. 'Yugoslavia v XX vieke: ocherki politicheskoy istorii (Yugoslavis in XX century: sketches on political history)', Moscow: *Indrik*, p.568–570.
6. 'The Cambridge history of American foreign relations', 1993, Cambridge: Cambridge University Press, Vol.4, 332 p.
7. Jakovina, Tvrtko, 2002. 'Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963) (Socialism on American pension (1948–1963))', Zagreb: *Matica hrvatska*, p.199.
8. Chester, J. Pach, 1991. 'Arming the Free World: The Origins of the United States Military Assistance 1945–1950', *The University of North Carolina Press*, 168 p.
9. 'Bronetankovaya tehnika Yugoslavii: Chast 3. Yugoslavskaya narodnaya armiya (Yugoslavian armed vehicles: Part 3. Yugoslavian People's Army)'. Available at: <https://topwar.ru/68702-bronetankovaya-tehnika-yugoslavii-chast-3-yugoslavskaya-narodnaya-armiya-1945-1980-gg.html>
10. Bojan, Dimitrijević, 2017. 'Jugoslavenska Narodna Armija u Hrvatskoj i Sloveniji 1945–1968 (Yugoslavian People's Army in Croatia and Slovenia 1945–1968)', Zagreb, 1444 p.
11. 'Sa osloncem na zapadnu vojnu pomoc (1951–1957) (With the support of Western military aid 1951–1957)'. Available at: <http://www.srpskioklop.paluba.info/jna/1950-1957.htm>
12. Shakhin, Y., 2008. 'Yugoslavia na puti modernizatsii: 1947–1961 (Yugoslavia on the way of modernization: 1947–1961)', Moscow, p.114–115.

* * *